

BIT SUĐENJA O DOBRU I ZLU

Ibrahim Đonlagić

Sažetak

Savremeno doba se odlikuje obiljem filozofskog, znanstvenog i teološkog mišljenja, ponekad sasvim oprečnog, pa, stoga, za realizaciju nepouzdanog. A čovjek je umno biće, čije trajanje zavisi od moći njegova uma da prosuđuje o dobru i zlu, o radnjama koje su korisne ili štetne za trajanje. Jer, napor kojim se biće trudi da produži trajanje je suština i najviša vrlina svakog bića, pa i čovjeka i zajednice ljudi. Tako i Spinoza kaže:

Niko ne može želeći da bude srećan (blažen), da dobro radi, i dobro živi, ko, istovremeno, ne želi da postoji, da radi, i da živi, to će reći, da stvarno postoji. (...) Napor (težnja) za samoodržanjem jeste prvi i jedini osnov vrline. Jer, pre od (kao ranije od) ovog principa, ni jedan drugi se ne može shvatiti, i bez njega se nijedna vrlina ne može shvatiti¹.

Radi toga, o svakoj afekciji čovjek mora suditi kao o nečem što pomaže ili sprečava njegovo trajanje, te je stoga dobro ili loše, pa i pojam koji ga aficira biva dobar ili loš. To je suština rasprave *Bit suđenja o dobru i zlu*, u kojoj ćemo pokušati pokazati da je čovjek biće koje o pojmovima na ovakav način sudi, i može biti vaspitano, obučeno da o radnjama, koje omogućavaju ili sprečavaju njegovo trajanje, dobro sudi.

Ključne riječi: čovjek, dobro, zlo, sud, suđenje, samoodržanje i trajanje

Uvod

Čovjek je biće ograničeno po trajanju i prostiranju, te je i njegov um ograničen za razumijevanje svih potrebnih i dostupnih mu saznanja, pa često o afekcijama² kojim je aficiran loše sudi i čini radnje koje su štetne za njegovo trajanje. A da bi mogao dobro da sudi, on o pojmovima, o kojim sudi, mora imati jasne i istinite ideje, jer um će dobro da sudi samo u prilikama kada jasno razumije da je realizacija neke ideje za trajanje nužno štetna, ili nužno korisna. Radi toga ćemo u raspravi ukazati na ona svojstva pojmova *sud*, *suđenje*, *dobro*, *zlo*, *korisno* i *štetno*, kojima oni umno biće aficiraju, pa ono o tim pojmovima može suditi kao o afekcijama koje pomažu ili sprečavaju trajanje.

Sud i suđenje

Sud (konkluzija, zaključak) je pojam čija je suština, u misaonom procesu obrazovani stav o istinosnoj vrijednosti neke tvrdnje. Ovim samo napominjemo na kakvu suštinu imenom pojma *sud* ukazujemo, a za adekvatno razumijevanje ove suštine potrebno je razumjeti još mnoga svojstva ovog pojma, kao i adekvatan uzrok njegova nastanka i trajanja, a o svim tim svojstvima pojma *sud* ovdje nećemo raspravljati.

A suđenje je misaoni proces, djelatnost uma, pa je suđenje nužna posljedica egzistencije uma, organa umnih bića. Pošto je za razumijevanje posljedice nužno adekvatno poznavanje njenog uzroka, potrebno je podsjetiti se zakona ljudske prirode, koji je Baruh Spinoza ovako definirao:

Opšti je zakon ljudske prirode da niko ne prenebregava nešto što smatra dobrim, osim ako se ne nada da stekne veće dobro ili iz straha od većeg zla nego što je lišavanje prenebregnutog dobra, niti da trpi zlo, osim da bi izbjegao veće zlo ili u nadi da će steći veće dobro od pretrpljenog zla. To znači da od dva dobra biramo ono koje nam se čini veće, a od dva zla ono koje nam se čini manje. Kažem: koje nam se čini, jer nije potrebno da stvar bude onakva kakvom je smatramo. Ovaj zakon je tako duboko urezan u ljudsku dušu da ga treba uvrstiti u vječne istine i aksiome.³

Iz postojanja na ovaj način definirane suštine umnog bića, pojmovi *sud* i *suđenje* o dobru i zlu slijede kao nužne posljedice. Suđenje je nužna djelatnost umnog bića, a za dobro suđenje umno biće mora imati istinite ideje o pojmovima dobro i zlo, pojmovima o kojima treba da sudi. Dakle, biće sa naprijed definiranom suštinom o svakom pojmu koji čulima opaža i umom misli, nužno, mora suditi kao o afekciji koja je dobro ili zlo, jer pomaže ili sprečava trajanje njegove suštine (ukupnog sklopa – duše i tijela). Tako, suđenje postaje nužna djelatnost svih umnih bića, bez obzira na njihovu moć suđenja, koja je proizvod njihovog genetskog porijekla, obrazovanja i životnog iskustva. O moći suđenja i sticanja refleksivnog saznanja više je rečeno u raspravi *Antropologija i „Dogovor“*⁴, a ovdje ćemo obratiti pažnju na ona svojstva pojmova *dobro* i *zlo*, *sud* i *suđenje*, na osnovu kojih umno biće o njima, kao o afekcijama, sudi.

Za umno biće ne treba tvrditi da je umno biće zato što vjerujemo da dobro sudi, nego zato što primjećujemo da su njegove akcije posljedica prosuđivanja njegova uma o korisnosti realizacije neke radnje. To je suđenje o tome koje radnje treba realizovati, a čiju realizaciju propustiti, da bi se stvorili uslovi za neka očekivana dešavanja. A nije nužno da je suđenje dobro i da je odluka korisna za trajanje, ona može biti nepouzdana, sa neizvjesnim ishodom, pa i štetna. Dakle, za svako biće, koje o afekcijama prema zakonu ljudske prirode prosuđuje, kažemo da je umno biće, bez obzira da li su te prosudbe nalagale realizaciju, ili propuštanje realizacije, za produženje trajanja suštine tog bića, štetne ili korisne radnje. Sve druge radnje, koje bilo kakvo biće, pa i umno, čini, bez prethodnog suđenja o njihovoj korisnosti, kažemo da su nagonske, ili refleksne radnje, ali ne umne, nužne posljedice djelatne moći uma.

Pošto ljude imenujemo umnim bićima zbog načina na koji o realizaciji ideja sude, ovdje se nameće pitanje šta su djeca i lude (umno bolesni članovi ljudske zajednice), za koje se može opravdano sumnjati da o idejama uopšte mogu na ovakav način da prosuđuju. Pa i pored toga što trenutno ne posjeduju moć suđenja, djeca i bolesni članovi zajednice mogu se smatrati umnim bićima, jer su to bića koja se privremeno, a ne sigurno trajno, ne koriste organom uma na način kako se to od bića imenovanih umnim očekuje. Ova bića, može se reći, samo privremeno ne prosuđuju ideje, pa privremeno realizuju samo refleksne i nagonske radnje, a u prošlosti su se služila umom, ili se očekuje da će to u budućnosti činiti. Ovdje ponovo treba naglasiti da se umno biće ne smije proglašavati neumnim bićem zato što se misli da loše prosuđuje korisnost radnji, nego samo zato što uopšte nije kadro da obrazuje ideju neke radnje, čija realizacija će stvoriti uslove za neka očekivana dešavanja, te djeluje instinktivno prema trenutnim afekcijama tijela. Ove kategorije umnih bića, koje

se privremeno ne koriste organom uma, treba liječiti; djecu vaspitavati, a odrasle medicinski tretirati.

Osnovna načela suđenja

Misao o osnovnim načelima suđenja ćemo obrazovati istraživanjem pozitivnih i negativnih pojava u bivstvovanju zajednica, a koje se mogu smatrati nužnim posljedicama dobrog ili lošeg suđenja njenih članova.

A šta to, ovdje, pod pojmovima *dobro* i *zlo* razumijemo?

Pojam dobra je opći pojam, nesamostalan i, sam po sebi, neodređen, jer što je za neko biće dobro za drugo je loše (potpuna suprotnost), pa je potrebno konkretnije definirati na kakvo dobro se ovdje misli. Kažemo da je dobro nesamostalan pojam, jer njime definiramo odnos prema nekom drugom pojmu, o čijoj pojavi sudimo kao o dobru ili zlu, jer ta pojava, odnosno pojam, pomaže ili sprečava naše trajanje. Može se reći da je za neko biće dobro sve ono što pomaže trajanje suštine tog bića, a zlo je sve ono što trajanje suštine tog bića sprečava, bez obzira da li se to što produžava ili sprečava trajanje poznaje ili ne, i da li se za tim žudi ili ne žudi, da li se to želi ili mrzi. Ako pojam dobra i zla promatramo iz ovog ugla, lahko ćemo primijetiti dvije, suštinski različite grupe loših dešavanja koja sprečavaju bivstvovanje, trajanje zajednice umnih bića, i to:

- a) Dešavanja koja razumijemo kao posljedice prirodnih okolnosti: zemljotresi, vulkanske erupcije, vjetrovi, poplave, suše i sva druga dešavanja koja nisu nastala djelovanjem ljudi a koja prouzrokuju ljudske žrtve, jednom riječju, dešavanja koja uzimaju ljudske žrtve, ali su van moći članova ljudske zajednice.
- b) Dešavanja koja su posljedica djelatnosti uma, tj. moći suđenja članova zajednice umnih bića o korisnosti radnji koje realizuju: oružani sukobi, unutar zajednice ili sa drugim zajednicama, zaraze, poplave, požari i sve druge ekološke katastrofe prouzrokovane djelovanjem umnih bića.

Ovo stanje odnosa pojmova umno biće, zajednica umnih bića, dobro, sud i suđenje, ukazuje da je moć suđenja jedina istinska moć umnih bića koja pomaže njihovo trajanje. Svaka druga moć umnih bića je samo posljedica moći suđenja, moći obrazovanja ideja o korisnosti radnji koje treba realizovati, ili njihovu realizaciju propustiti, da bi se trajalo. Dakle, moć umnih bića izvire iz njihova obrazovanja, ali ne bilo kakvog obrazovanja, nego obrazovanja potrebnog za suđenje šta je to dobro a šta zlo, što pomaže a što sprečava trajanje zajednice umnih bića i trajanje njenih članova. Snaga, ljepota, bogatstvo, oružje i slične stvari ne donose sreću zato što se posjeduju, nego korist donose samo ako se umno upotrebljavaju.

Umno biće i zajednica umnih bića su po prirodi sasvim različiti pojmovi, koji imaju različitu prirodu, različita svojstva, pa svaki od ovih pojmova ima svoje dobro. Za zajednicu je dobro ono što pomaže trajanje zajednice, a za čovjeka je dobro ono što pomaže njegovo trajanje. Međutim, ova dva pojma nisu neovisna, jer su ljudi elementi zajednice umnih bića, dijelovi određene cjeline, pa njihovo trajanje zavisi od trajanja cjeline. Stoga treba analizirati međusobni uticaj ovih pojmova, koji omogućava najoptimalnije uslove za trajanje umnih bića kao sastavnih dijelova njihovih zajednica.

Pod zajednicom umnih bića ovdje se podrazumijevaju institucije zajednice, usvojena pravila ponašanja (zakoni), tijela koja realizuju prihvaćena pravila ponašanja i svi članovi

zajednice čije trajanje potvrđuje trajanje zajednice. Moć zajednice izvire iz dijela moći njenih članova koju su oni prenijeli na institucije zajednice, dijela moći kojom se međusobno vezuju čineći određenu cjelinu, zajednicu, pa iz prirode ovog odnosa, ove veze, proizilazi zavisnost dobra zajednice (cjeline) i dobra članova zajednice (elemenata cjeline). Moć zajednice, kada se ona promatra kao izdvojen pojam, veća je što su joj njeni članovi ustupili više svoje moći. A ako se građani promatraju izdvojeno, oni posjeduju više moći što su manje svoje moći ustupili zajednici. Uprošteno gledano, što više moći ustupe zajednici, članovi zajednice će biti nemoćniji, a njihova zajednica moćnija; i obrnuto, što se odreknu manje moći, članovi zajednice će posjedovati više moći, ali će njihova zajednica biti nemoćnija. Ovim se samo zaključuje da su ovi pojmovi zavisni, te ih nije moguće adekvatno razumjeti iz nezavisnog odnosa, pa za njihovo adekvatno razumijevanje treba analizirati prirodu njihova odnosa. A odnosi se, često, najbolje uočavaju analizom rubnih, graničnih stanja, pa i ovdje treba razmotriti ta stanja.

Prvo razmotrimo stanje kada umno biće zadržava puni suverenitet, pa ne živi u zajednici, odnosno, ponaša se prema svom nahodjenju, u skladu sa svojom moći, ne prihvatajući nikakve obaveze prema zajednici i ne koristeći nikakva zajednička dobra. Ukoliko bi se svi članovi tako odnosili prema zajednici, to bi bilo prirodno stanje, stanje prirodnog prava, kada svako ima pravo na sve. Takvo stanje je veoma nepovoljno za čovjeka, jer ga dovodi u poziciju u kojoj su mu sva druga bića neprijatelji, jer sve što poželi i što mu je potrebno za trajanje, potrebno je i nekom drugom biću, pa se za to, što mu je potrebno i što želi, sa nekim mora boriti. Privilegija ovog stanja, da se ima pravo na sve, je varljiva i zavodljiva, jer se, u ovakvim prilikama, može imati samo ono što se od drugih može zaštititi. A pošto je moć jednog čovjeka daleko nadmašena moći svih drugih bića koja ga okružuju, posebno onih koja su udružena u neku zajednicu, on u ovom stanju jedva može, da zaštiti svoje pravo na život, da traje. Priroda ovog stanja za čovjeka je toliko nepovoljna da čovjek nikad nije živio u ovom stanju, stanju prirodnog prava, u kome se ne prihvata nikakva obaveza prema zajednici. Još u prahistorijskom dobu, čovjek se udruživao i živio u zajednici, zasnovanoj na običajnom pravu. Zajednica, zasnovana na običajnom pravu, pokazala se korisna za trajanje umnih bića, vremenom je postajala sve organizovanija, uređenija, a njeni članovi brojniji. A kada je zajednica postala tako brojna, da običajno pravo nije pružalo dovoljno bezbjednosti za dalji razvoj, članovi zajednice su uspostavili čvršći društveni dogovor i patrijarhalnu zajednicu pretvorili u državnu, zajednicu zasnovanu na principima građanskog prava. Iz ovakvog slijeda historiskih zbivanja, nedvosmisleno se može zaključiti da je za trajanje umnih bića nužno postojanje nekog oblika zajednice, pa je za trajanje čovjeka, bez sumnje, dobro da dio svoje moći ustupi zajednici i tako uspostavi moć, veću od pojedinačnih moći bića iz okruženja, sposobnu da ga zaštiti od tih bića.

A šta se dešava u drugoj krajnosti, kada zajednica na sebe preuzme svu moć svojih članova, oduzimajući im pravo da prosuđuju i upravljajući njima kao sa robovima u stanju punog pokoravanja. Ovo stanje nije u skladu sa prirodom umnog bića, pa ne može nastupiti i trajati kao izraz opće volje umnih bića, te nastupa samo u slučajevima uzurpacije vlasti putem sile ili lukavstva. U historiji su ta stanja poznata kao državna uređenja, diktature, bilo da se radi o tiraniji jednog diktatora, ili diktaturi većine (ideološkoj vladavini većine, vladavini siromašnih). U takvim prilikama, umno biće se svodi na člana zajednice, koji postoji zbog zajednice, a ne zbog sebe, pa mu se ne dopušta da prosuđuje radnje koje utiču na kvalitet življenja, te čovjek traje kao sluga, rob, bezličan dio zajednice. Priroda umnih bića je takva da ona nužno svoje radnje prosuđuju i vrlinu stižu u procesu prosuđivanja, pa što više prosuđuju, to su moćnija i korisnija, a ukoliko im je to prosuđivanje uskraćeno, ona

postaju manje sposobna za prosuđivanje i više opasna za bezbjednost zajednice i vlastitu bezbjednost. Dakle, kada zajednica od svojih članova preuzme previše moći, njeni članovi postaju previše slabi, što i čitavu zajednicu čini slabom. Ovo je ta druga krajnost, za koju je historija pokazala da je za umna bića nepovoljna, a za trajanje zajednice neodrživa.

Prethodna analiza ukazuje da je optimalni odnos onaj koji zajednicu čini homogenom, u kojoj su jednako snažni građani (elementi zajednice) kao i međusobne veze koje ih drže na okupu (pravila organizovanja, zakoni), a to se dešava samo u slučajevima kada građani imaju vrlinu, moć moralnog djelovanja na osnovu istinitog saznanja o tome da njihovo trajanje zavisi od okruženja u kome žive (od kvaliteta zajednice).

Mnogi mislioci su tvrdili da obični građani nisu kadri naučiti o dobru i zlu, dobro prosuđivati, i u prilog toj tezi navode mnogo historijskih primjera, u kojima su građani loše prosuđivali i doživjeli velike nesreće. Ovi mislioci ne sude dobro, jer dokaz koji navode ne dokazuje postavljenu tezu, već sasvim drugu. Naime, sve katastrofe i nesreće, koje su nastupile zbog lošeg prosuđivanja članova zajednice, potvrđuju tezu da oni u tim prilikama nisu dobro prosuđivali, jer se u procesu obrazovanja nisu osposobili da dobro sude, a ne tezu da su bili bića nesposobna da se obrazuju za prosuđivanje. A da bismo za neko biće, uopće, mogli reći da može suditi, ono treba:

1. biti umno biće (biće koje ima potencijal za suđenje);

2. biti obrazovano (biće koje je vaspitano, odgojeno u zajednici zasnovanoj na poštivanju običajnog i građanskog prava).

A pošto su umna bića po definiciji bića koja imaju moć suđenja, prvi uslov je, dakle, ispunjen, pa ukoliko loše sude, to je dokaz nedostatka vaspitanja, loše obavljenog obrazovnog procesa kome su umna bića bila podvrgnuta, ukoliko su, uopće, bila vaspitavana.

Historijsko iskustvo, koje potvrđuje postojanje prosperitetnih zajednica koje su počivale na poštivanju opće volje, govori da su svi građani (ili velika većina građana) kadri naučiti prosuđivati što je to dobro i korisno za trajanje zajednice, za društveno organizovanje, ali se, za takvo prosuđivanje, moraju obrazovati. Uslov za očuvanje zajednice, obezbjeđenje njenog trajanja, je da njeni članovi znaju prosuđivati koje radnje su korisne za trajanje zajednice. A to je upravo ono znanje i obrazovanje koje treba biti briga zajednice, dok su sva druga znanja, umijenja, zanatska znanja, znanja drugog reda, ona su stvar pojedinca, jer od takvih znanja najveću korist imaju oni koji posjeduju znanje, a zajednica u manjoj mjeri, posredno. Dakle, svi članovi ne moraju učiti sve, sva saznanja poznata kao znanstvena i zanatska, nego samo saznanja važna za društveno organizovanje.

Znanje, vaspitanje i umijenje

I vaspitanje i umijenje su elementi općenitijeg pojma, pojma znanja, pa da bi se o ovim pojmovima dobro sudilo, moraju se razumjeti kao različite suštine sa nekim zajedničkim svojstvima, koja se mogu stavljati u određeni odnos radi prosuđivanja. A saznavanje i prosuđivanje je sistematsko i metodičko postavljanje i rješavanje različitih pitanja, koja se o svakom pojmu mogu postaviti, i predstavlja posebnu djelatnost, koju su Stari Grci nazvali „ljubavljju prema mudrosti“ (filozofijom), a one koji se njom bave „ljubiteljima mudrosti“ (filozofima).

Stari Grci su razumjeli da je svaka djelatnost uma, sistematsko postavljanje pitanja i traženje odgovora na postavljena pitanja, filozofija, nauka, koju su zbog broja i srodnosti pitanja kojima se bavila podijelili u tri nauke: fiziku, etiku i logiku. Ta podjela je potpuno odgovarala prirodi pojmova koji su svrstani u zasebne srodne cjeline i proučavani u različito imenovanim naučnim disciplinama (dijelovima filozofije). Stari Grci su, dakle, primijetili i imenovali početak sistematskog traganja za saznanjem, ali pravi (prvi) uzrok čovjekova traganja za saznanjem nisu jasno uočili niti su nas imenom filozofija na njegov jasno uputili. Jer, pravi uzrok traganja za saznanjem nije puka radoznalost, znatiželja, apstraktna „ljubav prema mudrosti“, nego konkretna priroda umnog bića, čije trajanje zavisi od moći uma da spozna mogućnost stvaranja i očuvanja uslova za trajanje suštine imenovane umnim bićem – čovjekom. A pravi uzrok zašto čovjek ne dostiže znanje, ne saznaje pojmove apsolutno, nego djelimično, putem onih svojstava kojima ga pojmovi iz okruženja aficiraju, je ograničenost čovjeka i ograničenost njegovog uma. Svaki pojam je skup beskonačno mnogo svojstava (jednostavnijih pojmova, koji se stiču i čine određenu cjelinu), a ideja o njemu će biti jasna koliko je jasno njegovo svojstvo kojim nas aficira, pa o pojmu možemo da sudimo preko svojstva kojim nas aficira i pomaže ili sprečava naše trajanje, te, poznavajući afekciju, možemo da jasnu ideju akcije stvaranja uslova za iniciranje očekivanog dešavanja obrazujemo.

A odnos spoznaje (mišljenja) i akcije je veoma važan, jer, kao što Aristotel reče:

*...sve što je dobro i za ljudski život probitačno leži u upotrebi i djelovanju, a ne samo u spoznaji. (...) I – najvažnije od svega: ne živimo dobro zato što poznajemo nešto što postoji nego zato što dobro činimo, jer to je uistinu prava sreća.*⁵

Ova, jasno definirana Aristotelova misao, nameće zaključak da je spoznaja alat, alat uma, koji koristi ili šteti samo upotrebom (realizacijom) donosi, ne samim posjedovanjem. A za svakim saznanjem umna bića tragaju iz uvjerenja da će im saznanje donijeti korist, omogućiti pribavljanje nečeg što će im zadovoljstvo i sreću pričiniti. To je motiv koji ih tjera da tragaju za saznanjem, a analizom posljedica realizacije saznanog oni stiču iskustvo i refleksivno saznanje, koje potvrđuje ispravnost puta saznavanja. O istini, znanju i o onom što može da se sazna više je rečeno u raspravi *Epistemologija i „Dogovor“*⁶, a ovdje ćemo raspravljati o nužnosti nepristrasnog suđenja o potrebi realizacije i posljedicama izvršenja neke radnje.

A da bi se o radnjama koje umna bića čine uspostavila objektivnost suđenja, nužno je da u procesu suđenja budu ispunjena dva uslova:

1. Objektivnost suđenja uma će biti moguća samo u prilikama kada um nije sam svoj sudija, pa kao neutralan promatrač sudi;
2. A vrednovanje, suđenje će biti moguće samo ukoliko um vrednuje, prosuđuje odnos između istorodnih svojstava, srodnih ili različitih pojmova.

Ad. 1. Kažemo da je suđenje objektivno u prilikama kada um nije sam svoj sudija pa kao promatrač sudi, ali zbog velikog broja afekcija o kojima um sudi, u najvećem broju slučajeva on na osnovu svog iskustva i vlastite moći mišljenja sudi. Za prevazilaženje ove teškoće, potrebno je sve ideje, koje su predmet prosuđivanja radi obrazovanja misli o potrebi preduzimanja neke akcije, podijeliti u četiri grupe:

- a) Prvu grupu čine ideje koje ne realizuje grupa, zajednica, niti su bitne za trajanje zajednice, pa je i korist i šteta, proizašla iz realizacije ideje, dobro lica koje ideju

realizuje. O ovim idejama nije potreban nepristrasan sud i o njima svako neka sudi prema svojoj moći suđenja;

- b) Drugu grupu čine ideje istraživačkih ili poslovnih projekata, koje ne utiču mnogo na bezbjednost zajednice, a realizuju ih neke interesne grupe. O korisnosti realizacije ovih ideja prosuđuje se nekom znanstvenom metodom, a odluku o realizaciji donose strukture upravljanja grupom.
- c) Treću grupu čine ideje odnosa u zajednici koje, manje ili više, realizuju svi članovi zajednice, pa se način njihove realizacije svim članovima zajednice preporučuje ili zabranjuje. Njihova realizacija bitno utiče na trajanje zajednice, a nepristrasno suđenje o njima se definira stavom običajnog prava (u običajnom pravu postoji stav o tome da li ideju treba ili ne treba realizovati i na koji način to činiti);
- d) Četvrtu grupu čine ideje čija realizacija snažno utiče na bivstvovanje zajednice, a o korisnosti realizacije takvih ideja, tj. nepristrasno suđenje o njima, definirano je stavom građanskog prava (u građanskom pravu je predviđena nagrada ili kazna, sankcionisanje realizacije radnje).

Dakle, građansko i običajno pravo, ukoliko su izraz opće volje zajednice, a ne moći struktura upravljanja, su elementi suđenja koji obezbjeđuju nepristrasno suđenje o idejama za čiju realizaciju je važno obezbjeđiti nepristrasno suđenje. Radi toga je važno da u običajnom pravu bude uspostavljena zakonodavna procedura, u kojoj će se uspostaviti građansko pravo koje odražava opću volju članova zajednice. Samo u takvim uslovima zajednica postaje pojam sposoban za refleksivno saznanje – umno djelovanje.

Ad. 2. Za prevazilaženje teškoće istorodnosti ideja, nužno je svim idejama, o kojima želimo suditi, pridružiti neko istorodno svojstvo prema kome ćemo ih upoređivati i vrednovati. Radi toga, pokušajmo u svakoj djelatnosti, radnji, ideji koju umna bića realizuju uočiti neka istorodna svojstva prema kojima ćemo ih upoređivati, vrednovati. Promatrajući ideje realizacije radnji iz ovog ugla, uočiti ćemo da svaka ljudska djelatnost ima dva važna svojstva:

- a) Umijenje (vještinu realizovanja radnji);
- b) Svrhu (motiv realizovanja radnji).

Ograničena prostorno i vremenski, umna bića nemaju moć da nauče sva umijenja, pa niti ih znaju realizovati niti o njima dobro suditi. Kao što su raznorodne djelatnosti kojima se umna bića bave, tako su raznorodne vještine potrebne za njihovu realizaciju. Svojstva različitih djelatnosti liječenja, građenja, ratovanja, računanja, pjevanja, igranja, slikanja itd., itd..., za realizaciju traže ne manje različite vještine. Raznorodnost vještina realizacije za raznorodne djelatnosti u ovom slučaju nam neće smetati, jer sva umna bića nemaju potrebu da se bave svim djelatnostima, pa nam nije potrebna univerzalna vještina, sposobnost realizacije svake radnje. Vještinu realizacije ćemo vrednovati upoređujući vještinu realizacije iste radnje od strane različitih bića koja se bave istom djelatnošću, istorodnost se ostvaruje kroz realizaciju iste radnje, iste djelatnosti. Primjer: sva takmičenja u sportu i znanju.

Kod svojstva svrhe neke djelatnosti susrećemo još složeniji odnos. Naime, istom djelatnošću se različita bića bave iz različitih razloga pa se može reći da ista djelatnost uvijek ima više svrha. Različiti graditelji kuću grade iz različitih razloga. Jedan kuću gradi zbog vlastite potrebe, drugi potrebe člana porodice, treći je natjeran silom da gradi, četvrti gradi iz humanitarnih razloga, peti gradnjom zarađuje sredstva za život, šesti gradi iz nekog drugog, nepomenutog razloga. Druge djelatnosti će, opet, imati neke sasvim druge svrhe,

pa, promatrano na ovaj način, vrednovanje ideja prema svrsi izgleda nemoguće, radi višestruke raznorodnosti; raznorodnosti samih radnji, s jedne, i raznorodnosti svrhe vršenja svake radnje, s druge strane. Međutim, ako radnje umnih bića posmatramo kao posljedice suštine umnog bića i njegove vrline koja se, kao i vrlina svakog bića, ogleda u naporu da se produži trajanje, vidjet ćemo da se svaka radnja, ma kako raznorodna bila, može sa drugom radnjom upoređivati prema tome koliko utiče na trajanje bića koje radnju realizuje. Svojstvo radnji koje ih čini korisnim ili štetnim za trajanje bića koja ih prosuđuju i realizuju je to istorodno svojstvo, prema kome ćemo sve radnje moći upoređivati i vrednovati. Upravo iz ovih razloga, umna bića tragaju za saznanjem; saznanjem koliko je neka radnja, uopšte, korisna za trajanje, koliko pomaže ili sprečava trajanje. Umno biće može o vještini realizacije neke radnje samo suditi i iz posljedica realizacije iskustvo, refleksivno saznanje sticati, ali o korisnosti radnji za trajanje, zbog svoje ograničenosti, ne može dobro suditi. Samo nepristrasno vrednovanje, u kome je uključen stav običajnog i građanskog prava, može se prihvatiti kao relevantno suđenje o korisnosti radnji za trajanje. Iz predhodne rasprave je očigledno da je vaspitanje sposobnost prosuđivanja što je dobro a što loše, što treba a što ne treba realizovati, važnije od poznavanja bilo kakvog umijeća, zanata, vještine, znanja koga danas imenujemo obrazovanjem.

Pošto je priroda umnog bića takva da ono saznanje stiče iz iskustva, u procesu prosuđivanja za obrazovanje umnih bića nije dovoljna riječ (predavanje) ni knjiga (literatura), nego princip (pretočen u zakone običajnog i građanskog prava) koji će stvoriti ambijent u kome će umna bića sama prosuđivati i sticati refleksivno saznanje. Prava saznanja umnih bića su refleksivna saznanja nastala iz iskustva, koristi i štete, proistekle iz poštovanja i kršenja zakona (pravila) organizovanja zajednice. Deset zapovijedi za obožavanje i pokoravanje je, svakako, najpoznatiji skup principa koji je korišten kao alat, osnovno, dovoljno jednostavno i pouzdano sredstvo za prosuđivanje ideja i radnji bitnih za društveno organizovanje zajednice. Ovi principi, ispravno korišteni, uvijek su pokazivali djelotvornost, bilo da ih je koristio zakonodavac, ili običan građanin. Principi su jednostavni i razumljivi pa ih svako umno biće, u ovom ili proširenom obliku, može koristiti za obrazovanje vlastitog sistema vrijednosti, za dalje prosuđivanje i vrednovanje vlastitih ideja uređenja društvene zajednice, ili prosuđivanje ideja predloženih od strane drugih umnih bića.

***Deset zapovijedi za obožavanje i vladanje*⁷, osnovni princip običajnog prava:**

- 1. „Nemoj imati drugih bogova uza Me.***
- 2. Ne gradi sebi lika rezana, niti kakve slike od onog što je gore na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodi ispod zemlje. Nemoj im se klanjati niti im služiti (...).***
- 3. Ne uzimaj uzalud imena Gospodina Boga svojega (...).*⁸**
- 4. Sjećaj se dana od odmora da ga svetkuješ. (...) Blagoslovio (je) Gospodin dan od odmora i posvetio ga.*⁹**
- 5. Poštuj oca svojega i mater svoju (...).*¹⁰**
- 6. Ne ubij.*¹¹**
- 7. Ne čini preljube.*¹²**
- 8. Ne kradi.*¹³**
- 9. Ne svjedoči lažno na bližnjega svojega.*¹⁴**

10. Ne poželi kuće bližnjega svojega, ne poželi žene bližnjega svojega, ni sluge njegova, ni sluškinje njegove, ni vola njegova, ni magarca njegova, niti išta što je bližnjega tvog.¹⁵

Pošto iz kršenja zapovijedi ne slijedi odmah sankcija, kazna, mi navedene principe ne primjećujemo kao zakone, čak ni naređenja kako bi se iz imena „zapovijedi“ moglo pomisliti. Za nas, ovi principi su upozorenja da je vršenje pomenutih radnji štetno, jer vodi putevima na kojima nije moguće trajanje umnih bića – ljudi, a idući tim putevima mi, nužno, ugrožavamo trajanje zajednice, a time i vlastito trajanje.

A sva bića koja adekvatno razumiju Deset zapovijedi, i kadra su ih realizovati, dovoljno su vaspitana i obrazovana za zasnivanje zajednice umnih bića.

Ove principe, koji su veoma jednostavni, razumljivi i sveobuhvatni, kao korisne za trajanje umnih bića i zajednice umnih bića, potvrđuje povijest prastare jevrejske zajednice, koja je postojala u davno doba, 1500 god. pr. n. e. Ukoliko je, u ovom dobu, na ovim principima bilo moguće organizovati prosperitetnu zajednicu, danas je neumjesno tvrditi da velika većina ljudi nije u moći da razumije i primijeni ove principe, ukoliko se u procesu obrazovanja koriste kao važan dio obrazovanja.

Upoređujući ovaj skup principa sa bilo kakvim alternativnim, može se doći do odgovora koliko je ovaj sistem vrijednosti koristan u ostvarivanju nepristrasnog suđenja o svim idejama o kojima umno biće mora da sudi. A ovim se ne tvrdi da ne postoje saznanja koja ovaj skup principa ne mogu učiniti savršenijim, za one koji su kadri više saznati i koristiti složenija saznanja u vrednovanju. Primjeri takvog proširenja ovih principa su Šerijatsko pravo i Platonovi „aksiomi vladanja i pokoravanja“.

Šerijatsko pravo¹⁶

Dopuna prethodnih principa, ili njihova operacionalizacija, su elementi šerijatskog prava. Međutim, pokušaji da se šerijatsko pravo, koje je suštinski običajno pravo, pretvori u građanski zakon, bez izlaska iz okvira objave, umnogome su narušili vrijednost ovih principa. Šerijatsko pravo je običajno pravo, nije građansko pravo, i nije zakon nego princip za moralno djelovanje, a moralne vrijednosti su samo temelj na kome se uređuje građansko pravo. Izvor šerijatskog prava je Kur'an (objava) i Sunnet (praksa Poslanika Muhammeda, sallallahu 'alejhi ve sellem). A osnovni elementi šerijatskog prava, ili ono što čini bit Šerijata je:

1. Vrijednosni sistem Deset Božijih zapovijedi, dio nesporne objave poslaniku Musau a.s. (proroku Mojsiji), princip moralnog djelovanja, promatran iz posebnog ugla, i na specifičan način, u praksi, Sunnetu, potvrđen i oživljen. Šerijatsko pravo, dakle, sa forme, riječi, kojima su zapovijedi izražene, praktičnim radnjama, kod onih koji ga prakticiraju, uspostavlja moć moralnog djelovanja takvu da oni žive i djeluju u skladu sa Deset Božijih zapovijedi.
2. Sunnet, djela koja je poslanik Muhammed, s.a.v.a., za života obavljao i svima preporučivao, kao Bogu draga djela, djela koja On nagrađuje darujući onima koji ih čine moć moralnog djelovanja, moć činjenja radnji kojima se stiče sreća u ovom, i Džennet (Raj), u budućem životu, a osnovne radnje, potvrđene Sunnetom, su:

- a. *Svakodnevna molitva – namaz;*¹⁷
- b. *Post – ramazan;*¹⁸
- c. *Zajednička molitva – džemat;*¹⁹
- d. *Slavljenje dana odmora: sedmični – džuma*²⁰; *godišnji – bajramski*²¹ *blagdani i hadž;*²²
- e. *Činjenje dobrih djela – davanje zekata*²³, *sadake*²⁴ *i svake druge pomoći drugim članovima zajednice;*
- f. *Prinošenje žrtve – kurban.*²⁵

A kontinuitet šerijatskog prava, sa ranije objavljenim principima Deset Božijih zapovijedi, potvrđuje uvođenje sankcija za činjenje u zapovijedima zabranjenih radnji, kao što su: ubistva, blud, krađa, lažno svjedočenje i dr. Sankcionisanjem ovih radnji posebno snažno se naglašava njihova štetnost za trajanje zajednice, kao i za trajanje ljudi – članova te zajednice.

Ove radnje kažemo da nisu zakoni nego preporučena činjenja kojima se stiče vrlina, moć moralnog djelovanja, jer zbog naše ograničenosti ne primjećujemo da Bog nužno sankcioniše njihova činjenja, samo sa odloženim rokom. Ni nagradu (moć moralnog djelovanja) ni kaznu (nesreće koje iz nemoralna slijede) zbog naše ograničenosti mi nismo uvijek u moći da predstavimo kao nužne posljedice naših činjenja, mada one to jesu. Šerijatsko pravo je, dakle, sistem vrijednosti, običajno pravo, kojim se gradi vrlina potrebna za dobro uređivanje sveobuhvatnog pravnog sistema zajednice – građanskog prava. Nažalost, islamski svijet, na ovim izvanrednim načelima, još uvijek nije uspio izgraditi prepoznatljiv građanski zakon. U praksi se nije poštovala suštinska razlika prirode običajnog i građanskog prava, pa se, stalno, ova dva prava pokušavaju spojiti u jedno. Radi toga, načela šerijatskog prava nikad nisu pretočena u građansko pravo, iz čije realizacije bi proizašlo pozitivno empirijsko iskustvo. Običajno pravo je stalan, nepromjenljiv skup moralnih principa (povijest i religija), a građanski zakon je izmjenjiv skup pravila koje živi članovi zajednice propisuju, sebi i drugima, na osnovu vlastitog reflektivnog saznanja, proizašlog iz realizacije običajnog i građanskog prava. Šerijatsko pravo je samo ono što se može posmatrati kao nepromjenljiv vrijednosni sistem, običajno pravo, temelj moralnog djelovanja, principi po kojim se vaspitavaju bića sposobna za zasnivanje zajednice umnih bića. A građansko pravo je izmjenjivi sistem vrijednosti, koji se mijenja u skladu sa principima uma i životnim prilikama u vremenu. Zbog različite prirode ovih prava, nije ih moguće spojiti u jedno, a da pri tome ne pretrpe veliku štetu, i jedno i drugo.

Primjer filozofskih principa za dobro suđenje

Kao primjer mogućeg proširenje prethodnih sistema vrijednosti, može se priložiti skup principa za dobro prosuđivanje, koje je Platon u *Zakonima* definirao kao „sedam aksioma za vladanje i pokoravanje“²⁶ u obliku:

1. (...) *da roditelji vladaju svojim porodom;*
2. (...) *da plemeniti budu gospodari neplemenitih;*
3. (...) *stariji treba da zapovijedaju, a mlađi da slušaju;*
4. (...) *robovi da se pokoravaju, a gospodari da zapovjedaju;*
5. (...) *da vlada snažniji, a slabiji da se pokorava;*
6. (...) *da neznalica treba da bude vođen, a razboriti da vodi i vlada;*

7. (...) ako se izbor vlasti prepusti žrebu, te da onaj koji na toj lutriji izvuče zgoditak – zapovjeda, a onaj kome žrjeb nije bio naklonjen – da se pokorava.

Aksiomi vladanja i pokoravanja, koje je Platon u ovom obliku ponudio, imaju univerzalnu vrijednost, ali nisu sveobuhvatan niti jednoznačan sistem vrijednosti, pa mogu poslužiti samo kao dopuna prethodnim vrijednosnim sistemima. Teškoću u primjeni ovog sistema predstavlja potreba prethodnog razgraničenja pojmova, plemenit – neplemenit; rob – gospodar; snažniji – slabiji; nezalica – razborit, o kojima, i oni koji vladaju i oni koji se pokoravaju moraju uspostaviti saglasnost. Ove principe radi toga može koristiti samo zakonodavac, a ne obični građanin. Ovaj sistem vrijednosti suštinski se razlikuje od prethodnih po tome što prvi govore koje radnje su štetne a koje korisne, te ih svi članovi zajednice trebaju, ili ne trebaju realizovati, a ovaj, ko treba da upravlja, a ko da se pokorava, bez obzira na radnje, pa je, radi toga, mnogo nejasniji od prethodnih skupova principa. Pored svih teškoća u primjeni, na ovakav ili neki drugi način obrazovanog sistema vrijednosti, dopušteno je osnovni sistem vrijednosti proširivati, da bi on bio dostatan za predlaganje ili prosuđivanje ponuđenih ideja uređenja odnosa u zajednici, do svih granica koje prilike mogu pružiti i neki znanstveni um može misliti. Međutim, svaka ideja društvene akcije koju neko obrazuje mora moći izdržati test provjere, mora biti u skladu sa navedenim osnovnim principima običajnog prava, principima obožavanja, vladanja i pokoravanja.

Zaključak

Na osnovu naprijed rečenog za svaku ideju akcije, koja se realizuje na uspostavljanju bezbjednosti zajednice, treba provjeriti da li je u skladu sa principima vladanja i pokoravanja. Svaku novu ideju, o kojoj nema pouzdanog refleksivnog saznanja iz iskustva, treba realizovati sa potrebnim oprezom, uz stalno praćenje posljedica njene realizacije. A za ideju društvene akcije, koja nije prošla test vrednovanja, jer ruši neki od navedenih principa, sa sigurnošću se može tvrditi da je loša, te se ne smije realizovati, jer njena realizacija će, sigurno, prouzrokovati štetu. Dakle, sve bitne zakone običajnog i građanskog prava, bilo da su na snazi, ili su u pripremi za realizaciju, treba ispitati, provjeriti koliko su u skladu sa navedenim principima. Ovu provjeru ne može izvršiti neki naučni skup znanstvenika (u današnjim prilikama sučeljavanje autoriteta) nego samo javna rasprava, u kojoj će se, prema u *Dogovoru* ponuđenoj proceduri vrednovanja, uspostaviti konsenzus i izraziti opća volja zajednice o realizaciji prosuđivane ideje. Ovakva provjera je korisna i iz razloga što u procesu prosuđivanja svi članovi zajednice koji treba da učesvuju u realizaciji zakona, sami stiču saznanje o korisnosti njihove realizacije pa ih sami, bez neke prinude, žele realizovati.

A šta se iz analize historiskog iskustva može zaključiti?

1. Umna bića posjeduju um, organ koji ima potencijal da bude obrazovan za prosuđivanje o korisnosti radnji za trajanje umnih bića, odnosno, trajanje zajednice umnih bića.
2. Zajednice srećnih i čestitih ljudi uspostavljale su se samo u prilikama kada su zakoni, na kojima su zajednice bile zasnovane, omogućavali da građani izraze opću volju, uspostave konsenzus o potrebi realizacije neke zajedničke akcije, pa iz realizacije zajedničke akcije stiču refleksivno saznanje o korisnosti zajednice.

3. Ukoliko se vodi dovoljno računa o vaspitanju članova zajednice, te oni nauče da dobro prosuđuju, oni postaju bolji i sposobniji od svih drugih bića, a u suprotnom, kada um koriste za zadovoljavanje strasti, postaju opasniji i bezumniji od svih drugih bića i nesposobni za život u zajednici.
4. Dakle, za trajanje umnih bića nužno je postojanje zajednice umnih bića. A za trajanje zajednice umnih bića nužno je da njeni članovi razumiju koliko je za njihovo trajanje važna zajednica te ju žele sačuvati. Samo dobro vaspitani građani, obrazovani za dobro prosuđivanje korisnosti radnji organizovanja zajednice, moći će sačuvati zajednicu i produžiti vlastito trajanje.
5. Vaspitanje je proces koji se odvija u prakticiranju dva prava: običajnog i građanskog. Običajno pravo je nužno za vaspitanje djece, a građansko odraslih članova zajednice. Samo zajednice koje su zasnovane na dobro uređenom običajnom i građanskom pravu su slobodne zajednice srećnih i čestitih ljudi, a sve druge su ropske, ili su na putu da to postanu.

Ova rasprava, kao i bilo koja druga, nije mudrost dostatna za očuvanje zajednice, ona je samo putokaz koji ukazuje gdje i na kakav način da mudrost prosuđivanja o dobru i zlu skupljamo. Mudrost nije moguće prikupiti čitanjem mudrih savjeta, nego sticanjem refleksivnog saznanja iz proživljenog iskustva, stvarnog dešavanja. Radi toga, nije dovoljno građanima ponuditi neki alat za prosuđivanje, nego uključiti ih u korištenje alata i sticanje iskustva iz njihove upotrebe. To govori da sreća nije u nekom dobru, nekom mjestu, nekom znanju, nego na životnom putu kojim slobodno, bez straha idemo, jer refleksivno saznanje potvrđuje da dobro sudimo i realizujemo ono što je za naše trajanje dobro, pa se radujemo što smo u moći da svoje postojanje produžavamo. *Dogovor* nudi takav put, jer *Dogovor* predstavlja proceduru u kojoj se uspostavlja opća volja članova zajednice o realizaciji ideja na uspostavljanju ili očuvanju društvene zajednice, a iz realizacije na takav način izražene opće volje stiče se iskustvo i refleksivno saznanje, potrebno za trajanje.

Literatura:

Aristotel: *O DUŠI; NAGOVOR NA FILOZOFIJU*, Zagreb, 1996.

Baruh de Spinoza: *RASPRAVA O POBOLJŠANJU RAZUMA*, Beograd, 1956.

Baruh de Spinoza: *ETIKA*, Beograd, 1959.

Baruh de Spinoza: *TEOLOŠKO-POLITIČKI TRAKTAT*, Beograd, 1957.

Hadis: *Tako je govorio MUHAMMED Resulullah*, (Prir.: Ahmed Mehmedović, Tuzla, 1991.)

Hrvatska Biskupska Konferencija, *KATOLIČKA LITERATURA*, www.hbk.hr/Biblija

Ibrahim Đonlagić: *DOGOVOR*, Sarajevo, 2006.

Ibrahim Đonlagić: *ANTROPOLOGIJA I „DOGOVOR“*, www.cpi.hr/Antropologijaonline

Ibrahim Đonlagić: *EPISTEMOLOGIJA I „DOGOVOR“*, www.filozofija.org/Radovi/Članci

Ibrahim Đonlagić: *BIT JEZIKA*, www.filozofija.org/Radovi/Članci

Objava: *KUR'AN*, s prevodom (Preveo: Besim Korkut, Medina, 1412. h.)

Platon: *DRŽAVA*, Beograd, 1993.

Platon: *ZAKONI, EPINOMIS*, Beograd, 1990.

Watch Tower Bible: *ČOVJEČANSTVO U POTRAZI ZA BOGOM*, Njemačka, 1995.

¹ Spinoza: *Etika*, 1959., str. 186-187

² Pod pojmom afekcije ovdje razumijemo svaki uticaj koji egzistencija nekog pojma ima na čovjeka. Dakle, svaka egzistencija koja nekim svojim svojstvom, putem čula, pobuđuje čovjekov um, kažemo da čovjeka aficira.

³ Spinoza: *Teološko-politički traktat*, 1957., str. 191

⁴ Ibrahim Đonlagić: *Antropologija i „Dogovor“*, www.cpi.hr/antropologijaonline

⁵ Aristotel, *O duši, Nagovor na filozofiju*, Zagreb, 1996., str. 123, 124

⁶ Ibrahim Đonlagić, *Epistemologija i „Dogovor“*, www.filozofija.org/Radovi/Članci

⁷ 2. Mojsijeva 20:3-17

⁸ Prve tri zapovijedi definiraju odnos čovjeka prema Bogu, odnosno prema svemu što bi moglo biti predmet obožavanja. Govore da Bog nije ličnost i da ga ne treba otjelotvoriti i pokušavati predstaviti u nekom od čovjeka zamišljenom obliku i imenu. Ovdje je važno primijetiti da ove zapovijedi ne naređuju obožavanje, nego upozoravaju na opasnost, štetnost obožavanja pogrešnih stvari (zabluda, kao što su neki predmeti, materijalna bogatstva, novac, slava i vlast). Ne postoji zapreka da ovo razumiju i teisti i ateisti. Ove zapovijedi su prihvatljive za sva umna bića (sve ljude). Izražavaju izuzetno tolerantan odnos među religijskim

⁹ Četvrta zapovijed ukazuje na vrijednost i potrebu odmora i zajedničkih svetkovina koje su nužni dio društvenog života, obilježje ljudi kao društvenih bića. Izvršenje ove zapovijedi, kao i u prethodnom slučaju, koristi donosi onima koji je poštuju i izvršavaju, ali ne sankcioniše one koji je ne izvršavaju, ničim, sem lišavanjem dobra koje bi stekli poštivanjem i izvršavanjem ove zapovijedi.

¹⁰ Peta zapovijed govori o nužnoj otvorenosti umnog bića da iskustvo primi. Prva i najvažnija saznanja se dobijaju od roditelja u porodici i stoga su roditelji i zdravlje porodice tako važni. Roditelji su prvi izvor

¹¹ Šesta zapovijed upućuje umna bića na značaj drugih umnih bića za njihovo trajanje. Druga umna bića, rukovođena umom, su nešto najkorisnije u borbi za trajanje. Historijsko iskustvo pokazuje da moć umnih bića izvire iz njihove moći da obrazuju ideju zajednice, principe organizovanja u kojima će umna bića doživljavati kao korisna za trajanje a ne neprijatelje. Za održanje ovakvih uslova u zajednici nužno je da se poštuje ova zapovijed. Ubistvo drugih umnih bića uvijek donosi štetu biću koje je ubilo, te je ova radnja nužno štetna za trajanje zajednice, kao i trajanje bića koje je ubilo.

¹² Sedma zapovijed još jednom podvlači vrijednost porodice (ovdje kao bračne zajednice) i povjerenja koje iz poštovanja partnera proizlazi. Historijsko iskustvo velikih nesreća, koje je neobuzdana strast prouzrokovala, nedvosmisleno ukazuje umnost ove zapovijedi. Zabranu ovih radnji um razumije kao korisnu i potrebnu.

¹³ Osma zapovijed upućuje na potrebu poštivanja prava vlasništva (svojjine) i opasnosti koje iz nepoštivanja ovog prava proizlaze. Iskustvo proisteklo iz nesreća proizašlih iz nepoštivanja ove zapovijedi više nego išta potvrđuje njenu vrijednost. Svako umno biće, koje nije u stanju afekcije, razumije ovu zabranu, i sve što je u skladu s njom.

¹⁴ Deveta zapovijed ukazuje na važnost istine u zasnivanju zajednice. Umna bića mogu dobro prosuđivati samo u slučaju poznavanja istinitih činjenica. Svaka laž je porazna, jer kao ulazni parametar u procesu suđenja navodi um na pogrešne, neistinite sudove, koji u realizaciji za zajednicu mogu imati pogubne posljedice. Zajednica je moguća samo na istinitim idejama i informacijama, jer samo na istinitim idejama je moguće istinito refleksivno saznanje, a to mogu razumjeti sva umna bića koja prihvataju da je um, u biti, jedini istinski vodič umnih bića.

¹⁵ Deseta zapovijed samo pojačava značaj poštivanja privatne svojine, ukazujući na različite oblike svojine i podjednak značaj poštivanja svake od njih. I ova zapovijed je jednostavna i razumljiva svim umnim bićima.

¹⁶ Šerijatsko pravo, Šerijat, je skup principa za moralno djelovanje, zasnovan na Kur'anu i Sunnetu.

¹⁷ Namaz je svakodnevna molitva koja se obavlja pet puta dnevno, na način kako se poslanik Muhammed s.a.v.a., molio. Namaz je naređen u Kur'anu, a obavlja se prema Sunnetu. Namaz je dužnost (obaveza) svakog muslimana, starijeg od deset godina.

¹⁸ Ramazan je mjesec posta. Ramazan je obaveza, naređena u Kur'anu:

O vjernici! Propisuje vam se post, kao što je propisan onima prije vas, da biste se grijeha klonili i to neznan broj dana; a onome od vas koji bude bolestan ili na putu – isti broj drugih dana. Onima koji ga jedva

podnose – otkup je da jednog siromaha nahrane. A ko drage volje da više, za njega je bolje. A bolje vam je, neka znate, da postite. (El-Bekare, 183–184)

¹⁹ Džemat je grupa (zajednica) koja zajednički obavlja molitvu prema Sunnetom propisanim pravilima.

²⁰ Džuma je zajednička molitva, koja se obavlja svakog petka u džamiji (vjerskom objektu, namijenjenom za obavljanje zajedničke molitve)

²¹ U Šerijatu imamo dva velika praznika: Ramazanski i Kurbanski bajram. Ramazanski bajram je obilježavanje, slavljenje završetka posta, a Kurbanski bajram (sedamdeset dana poslije Ramazanskog bajrama) obilježava se klanjem kurbana i obavljanjem hadža.

²² Hadž je dužnost svakog muslimana koji je u mogućnosti da posjeti sveti hram (Kabu) u Mekki i da tu izvrši Sunnetom preporučene vjerske obrede u vrijeme Kurbanskog bajrama.

²³ Zekat je propisano „čišćenje“ imetka, izdvajanje dijela viška imovine za potrebe zajednice i svih onih koji su nemoćni, nesposobni da obezbijede za život potrebna sredstva.

²⁴ Sadaka je svako dobrovoljno davanje, pomoć onima kojima je pomoć potrebna. I lijepa riječ je sadaka.

²⁵ Kurban je životinja koja po veličini, vrsti i zdravlju ispunjava propisane uslove pa se u ime Allaha kolje u vrijeme Kurban bajrama, a njeno meso se dijeli i koristi prema preporukama Sunneta.

²⁶ Platon: *Zakoni*, Beograd, 1990., str. 96